

Γεώργιος Ι. Τσικαλάκης

Οι Ευρωπαϊκές επαναστατικές ιδέες στην Κρήτη της «εποχής των επαναστάσεων». Η περίπτωση της Σητείας του 1897 (από δημοσιευμένες πηγές)

ABSTRACT

EUROPEAN REVOLUTIONARY IDEAS IN CRETE DURING “THE AGE OF REVOLUTIONS” – THE CASE OF SITIA, 1897 (FROM PUBLISHED SOURCES)

Crete is a unique phenomenon in the history of revolutions. It is the only place in Europe to have experienced more than 13 risings over a period of 127 years. Is there any possibility of finding an explanation in the context of European political ideas on this phenomenon? Might writers such as Alexis de Tocqueville, Karl Marx or Montesquieu have influenced the revolutionary history of Crete? The case of Sitia in the final rising (1897-1898) can provide an example for the hypothesis.

During the last Cretan rising, there were many educated people in Sitia who participated in it and wrote analytical studies of this period. People like E. Aggelakis (a former politician and lawyer), N. Papadakis (a teacher and founder of the Historical Archive of Crete), Bishop Ambrosios Sfakianakis and M. Katapotis (a former politician and physician) wrote excellent studies and historical documents on the revolutionary history and the political ideas of the time. The development of education helped to substantially cultivate the idea of national independence and the defeat of the Ottoman power.

We find references in the sources to ideas such as socialism or even to administration within the framework of socialism. The idea is not promoted but criticised. At the same time there are ideas based on proposals by European intellectuals and about social liberalism, including ideas such as nationalism inspired by the French Revolution. We often come across ideas that combine completely different ideological bases. Naturally, the ideas of patriotism and bravery are used to exhort both Christians and Muslims. However, in any case, we must admit that, although there are references to European ideas, they are rarely obvious.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Σητεία, επαναστατικές ιδέες, Σητειακοί συγγραφείς

Η Κρήτη αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των επαναστάσεων. Σε καμιά περιοχή της Ευρώπης κατά μια περίοδο 127 χρόνων δεν συναντούμε τόσες επαναστάσεις όσες στην Κρήτη. Από το 1770 έως το 1897, η Κρήτη βιώνει διαρκείς επαναστατικούς αγώνες με εντάσεις και βίαιες συγκρούσεις. Αυτή η εποχή των επαναστάσεων πώς μπορεί τελικά να ερμηνευτεί; Πολλοί πιστεύουν ότι είναι απλά κοινωνικό φαινόμενο μιας εποχής μεταβολών, άλλοι όλοι ότι είναι γεγονός οφειλόμενο στην ιδιοσυγκρασία των Κρητικών, λιγότεροι εκείνοι που αποδίδουν την ένταση στο ιδεολογικό αποτέλεσμα των επαναστατικών ιδεών που κυοφορούνται στην

Ευρώπη τον 18ο και 19ο αιώνα.¹ Είναι λοιπόν δυνατό κοινωνικοί στοχαστές, όπως ο Alexis de Tocqueville ή ο Karl Marx κ.ά., να έχουν επηρεάσει τα επαναστατικά αυτά φαινόμενα;

Η περίπτωση της Σητείας του 1897 έχει ενδιαφέρον διότι η συμμετοχή των κατοίκων είναι εντονότερη σε σχέση με το παρελθόν. Πολλοί συμμετέχοντες κατέγραψαν γεγονότα και δημοσίευσαν αυτοβιογραφίες όπου αναδεικνύουν τα γεγονότα και επιτρέπουν να αναζητήσουμε επιδράσεις από την Ευρώπη.

ΕΝΤΥΠΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ποιες είναι οι έντυπες πηγές και οι συγγραφείς-πρωταγωνιστές απ' όπου μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία για τη Σητεία στην επανάσταση του 1896-1898; Η Σητεία ευτύχησε την περίοδο εκείνη να έχει πολλούς εγγράμματους πολίτες κι έναν σημαντικό επίσκοπο, τον Ιεροσητείας Αμβρόσιο.

Γνωστότερος ο Εμμανουήλ Αγγελάκης. Γεννήθηκε στους Αρμένους Σητείας το 1856. Διατέλεσε διευθυντής του δημοτικού σχολείου Ιεράπετρας μετά την αποφοίτησή του από το Βαρβάκειο Λύκειο Αθηνών, σχολάρχης του Ελληνικού Σχολείου Σητείας και έφορος εκπαίδευσης στη Δημογεροντία Λασιθίου. Επί 40 χρόνια ήταν αντιπρόσωπος Σητείας στην Κρητική Συνέλευση, πρωτοδίκης Λασιθίου μετά την επανάσταση του 1889, πρόεδρος της Επαναστατικής Επιτροπής Σητείας το 1897 και πληρεξούσιος της γενικής Επαναστατικής Συνέλευσης.² Το 1898 διορίζεται έπαρχος Ιεράπετρας και την επόμενη χρονιά εκλέγεται βουλευτής στην Κρητική Βουλή. Το 1911 η κυβέρνηση Ανδρέα Ζαΐμη τον διορίζει επίτροπο παιδείας και θρησκευμάτων της Κρητικής Πολιτείας. Το 1916 διορίζεται Νομάρχης Καστοριάς, ενώ το 1920 νομάρχης Μεσσηνίας. Φίλος και φανατικός υποστηρικτής του Ελευθερίου Βενιζέλου δεν ασχολήθηκε με δημόσια αξιώματα μετά την ήττα του τελευταίου.³ Έχοντας τελειώσει το 1902 τη νομική σχολή ασχολήθηκε με τη δικηγορία και τη συγγραφή άρθρων και βιβλίων για την ιστορία της Σητείας έως τον θάνατό του το 1954.⁴ Τα έργα του Αγγελάκι αποτελούν μνημεία ιστορικού λόγου και σημαντική πηγή πληροφοριών. Η κλασική παιδεία και το συγγραφικό του ταλέντο σε συνδυασμό με τη γλαφυρή περιγραφή μετατρέπουν το έργο του σε λαϊκό ανάγνωσμα.

Τα *Σητειακά Α΄* κυκλοφορούν το 1935. Συγγράφονται ως απάντηση στον επίσκοπο Ιεροσητείας Γρηγόριο που υποβαθμίζει τον ρόλο των άλλων Κρητικών κατά τις επαναστάσεις μετά από σύγκρισή τους με τους Σφακιανούς.⁵ Ο Αγγελάκης απαντά καταγράφοντας την ιστορία της Σητείας από τα αρχαία χρόνια μέχρι την κατάληψή της από τους Οθωμανούς, ενώ σε παράρτημα αναφέρεται σε θέματα εκκλησιαστικής ιστορίας, λαογραφίας και αρχαιολογίας.⁶

¹ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης (2001), «Επαναπροσεγγίσεις στις Κρητικές Επαναστάσεις», Θ. Δετοράκης – Αλ. Καλοκαιρινός (επιμ.), *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, Ηράκλειο, Ε.Κ.Ι.Μ., 11-12.

² Νικόλαου Δαουράκη (1940), *Η Σητεία τιμᾶ τὰ ἐκλεκτὰ αὐτῆς τέκνα*, Σητεία, 11-19.

³ Γεώργιος Τσικαλάκης (2013), *Φιγούρες των Κρητών Επαναστατών της Σητείας 1897*, Έκδοση για τα 100 χρόνια από την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, Σητεία, Αντιπεριφέρεια Λασιθίου – ΔΟΚΑΣ.

⁴ Έμμανουήλ Αγγελάκι (2004), *Απομνημονεύματα 1856-1906*, Στυλιανός Αλεξίου (επιμ.), Αθήνα.

⁵ Γρηγόριος Παπαδοπετράκης (επίσκ.) (1888), *Ιστορία τῶν Σφακιῶν*, Αθήνα.

⁶ Γεώργιος Τσικαλάκη (2004), «Περιοδικά και ιστορικές μελέτες για τη Σητεία τη δεκαετία του 1930», *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, τ. 23, 280-281.

Οι Κρητικές επαναστάσεις περιγράφονται στα *Σητειακά Β'*. Εκδίδονται και κυκλοφορούν σε δύο τεύχη, το 1939 και το 1949, αποτελούν όμως ενιαίο έργο. Περιγράφουν τα ιστορικά γεγονότα στην Κρήτη της τουρκοκρατίας με ιδιαίτερη αναφορά στα γεγονότα της Σητείας. Θα έλεγε κανείς ότι η ιστορία της Σητείας συνδέεται με την ιστορία της υπόλοιπης Κρήτης. Δημοσιεύονται επιστολές, επαναστατικά έγγραφα και η αλληλογραφία με τη γαλλική διοίκηση κατά την κατάληψη της πόλης της Σητείας με τη Γαλλία ως εγγυήτρια δύναμη.⁷ Ο Αγγελάκης παρουσιάζει τα ιστορικά γεγονότα όσο πιο αντικειμενικά τού επιτρέπει η θέση του, χωρίς τις μεγαλοστομίες των νεότερων ιστορικών.

Τα *Απομνημονεύματα* του Εμμανουήλ Αγγελάκι είναι μεταγενέστερο έργο το οποίο περιγράφει πληρέστερα την ιστορία της επανάστασης στη Σητεία. Ο ίδιος ο Αγγελάκης προσπάθησε να τα εκδώσει για να προσθέσει πληροφορίες που δεν είχε περιλάβει στα *Σητειακά*. Το έργο εκδίδεται πολλά χρόνια μετά τον θάνατό του από το Βιβλιοπωλείο της Εστίας το 2004 με φροντίδα της εγγονής του Βάσως Δεληγιάνη και της δισέγγονής του Μαρίας Δεληγιάνη, σε επιμέλεια Στυλιανού Αλεξίου. Χαρακτηριστικό των διηγήσεων του Αγγελάκι είναι η περιγραφή των ειρηνικών ή εχθρικών σχέσεων Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Δεν αποκρύπτει τις ωμότητες ούτε από τη μια ούτε από την άλλη πλευρά. Δεν περιγράφει απλώς, αλλά κρίνει και σχολιάζει τα γεγονότα μιας εποχής εκδίκησης.⁸ Ο Αγγελάκης είναι μια σοβαρή παρουσία στα επαναστατικά δρώμενα, όπως βλέπουμε στην αλληλογραφία του με τον Γάλλο πλοίαρχο A. Chevallier και την εκτίμηση προς τον «ισόβιο» φίλο του.⁹

Λιγότερο γνωστός αλλά σημαντικός συγγραφέας είναι ο Νικόλαος Παπαδάκης, ιδρυτής και πρώτος Διευθυντής του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης. Γεννήθηκε στο Καρύδι Σητείας το 1870. Φοιτά στο σχολείο της Μονής Τοπλού, του Παλαικάστρου και του Λιμένος Σητείας. Απόφοιτος του Γυμνασίου Νεάπολης ιδρύει σχολείο και διδάσκει στο χωριό του. Το 1897 εκλέγεται γραμματέας της Επαναστατικής Επιτροπής Σητείας. Άνθρωπος που δε γνωρίζει από πολεμικές επιχειρήσεις, τραυματίζεται και από την κώφωση που προκαλείται αναγκάζεται να παραιτηθεί από δάσκαλος για να εργαστεί ως λογιστής στην Ανώτατη Διεύθυνση Παιδείας Κρήτης, γραμματέας της Διεθνούς Επιτροπής Αποζημιώσεων, Ελεγκτής Ιερών Μονών και τέλος ιδρυτής, οργανωτής και πρώτος Διευθυντής του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης στα Χανιά. Το έργο του βασίζεται σε αρχαιακό υλικό και περιλαμβάνει παραθέσεις γεγονότων, ενώ σπανίως κάνει κριτική. Αν και το έργο του γενικά υστερεί συγγραφικά, χρειάζεται να σημειωθεί ότι χωρίς αυτόν η ιστορία της Σητείας θα ήταν φτωχότερη και η αρχαιακή ιστορία της Κρήτης άγνωστη.¹⁰ Μεγάλο μέρος του έργου του θα αξιοποιηθεί και θα εκδοθεί εκ των υστέρων από φορείς και συλλόγους της Σητείας.¹¹

Σημαντική δημοσιευμένη πηγή για την Επανάσταση του 1897 είναι το βιβλίο *Ό Ιεροσητείας Αμβρόσιος*. Ο Αμβρόσιος Σφακιανάκης γεννήθηκε στο Χουδέτσι Ηρακλείου το 1856.

⁷ Γεώργιου Τσικαλάκη (2004), *ό.π.*, 282-283.

⁸ Έμμανουήλ Αγγελάκι, *Απομνημονεύματα*, *ό.π.*, 12.

⁹ Επιστολές A. Chevallier προς Εμμ. Αγγελάκι, περιοδοκό *Μύσων*, τ. Δ' (1935), 185-186.

¹⁰ Γεώργιος Τσικαλάκης (2013), *ό.π.*, 9· βλ. και Νίκος Παπαδάκης (1993), *Έκθεση Σητειακού Βιβλίου Προοδευτικού Συλλόγου Σητείας*, Σητεία, 25.

¹¹ Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ό Ιεροσητείας Αμβρόσιος*, Χανιά, 13.

Ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Ηράκλειο και συνέχισε στη σχολή του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα και στην Πατριαρχική Σχολή της Αλεξάνδρειας. Αποφοίτησε από τη θεολογική σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου. Εξαιρετικός ρήτορας και συγγραφέας, κοσμοπολίτης και γλωσσομαθής υπηρέτησε σε διάφορες θέσεις το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Το 1889 εξελέγη επίσκοπος Ιεράς και Σητείας. Με μεγάλο κοινωνικό και ποιμαντικό έργο, βιώνει τα επαναστατικά γεγονότα του 1896-1898 στη Σητεία. Έρχεται σε επαφή με τις ξένες δυνάμεις, προσπαθεί να αποτρέψει σφαγές, αλλά και να προστατεύσει αμάχους Μουσουλμάνους από το επαναστατικό μένος.¹² Αναλαμβάνει τις συνεννοήσεις με τις γαλλικές συμμαχικές δυνάμεις και καταγράφει αναλυτικές σημειώσεις. Μετά θάνατον ο Παπαδάκης εκδίδει τις σημειώσεις του ημερολογίου του επισκόπου Αμβρόσιου με επιπλέον αναφορές – μέρος του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης. Σκοπός του βιβλίου ήταν η καταγραφή της προφορικής παράδοσης, όπου μέσα από τον έλεγχό της μπορεί να αναζητηθεί και να βρεθεί η αλήθεια: «*ἵνα μὴ ἐνταφιασθῶσι πλεῖστ' ὅσα ἱστορικὰ γεγονότα, ἂν μὴ ἐγκαίρως περισυλλεχθῶσι καὶ διασωθῶσιν*».¹³

Το έργο του *Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης* δεν έχει αναφορές σε επαναστατικά γεγονότα παρά μόνο ελάχιστες. Σκοπὸ ἔχει να συγκεντρώσει το διασπαρμένο υλικὸ περί της ιστορίας της εκκλησίας της Κρήτης. Αναγνωρίζει ότι πρόκειται περί τολμηρῆς προσπάθειας, ὅμως δεν διστάζει να προσπαθήσει ἐλπίζοντας ὅτι εἶναι ἓνα πρώτο βῆμα.¹⁴

Μεταγενέστερα έργα του: *Ἡ Ἱερά Μονή Καψᾶ* εκδίδεται το 1953 στην Αθήνα, ενώ με τη φροντίδα του ηγουμένου Ἰλαρίωνος Συντυχᾶκη εκδίδει το βιβλίο *Ὁ Γεροντογιάννης καὶ ἡ Ἱερά Μονή Καψᾶ Σητείας Κρήτης*, ὅπου περιγράφει τον βίον του μοναχοῦ Ἰωσήφ Γεροντάκη ἢ Γεροντογιάννη. Το βιβλίο επανεκδίδεται το 1981 και το 1984.¹⁵

Ο αρχαιολόγος Νίκος Παπαδάκης με χρηματοδότηση του Οργανισμού Ανάπτυξης Σητείας εκδίδει το πόνημα του Νικόλαου Παπαδάκη *Ὀδοιπορικαὶ Ἀναμνήσεις – Ἀπὸ Λιμένος Σητείας εἰς Μονὴ Καψᾶ 1895*. Περιέχει αναλυτικὴ περιγραφή του χώρου και της κατάστασης της Σητείας λίγα χρόνια πριν ἀπὸ το ξέσπασμα της τελικῆς ἐπανάστασης. Ο ἴδιος ο συγγραφέας χωρὶς να το γνωρίζει γίνεται ο φακὸς μιας ἐποχῆς ἁρμονίας που οὐ ἀνθρωποὶ της δεν φαντάζονταν τις εἰκόνες αἵματος, θυμοῦ και ταραχῆς τρία χρόνια ἀργότερα.¹⁶

Το Λύκειο Ἐλληνίδων, Παράρτημα Σητείας, το 1990 σε ἐπιμέλεια του αρχαιολόγου Νίκου Παπαδάκη εκδίδει το βιβλίο *Νικόλαος Παπαδάκης (1870-1941)*. Μια αυτοβιογραφία των σπουδῶν και της ἐπαγγελματικῆς πορείας του Νικόλαου Παπαδάκη και κείμενα βιογραφιῶν του.

Το 2001 ο δήμος Σητείας ξανά σε ἐπιμέλεια του Νίκου Παπαδάκη εκδίδει τα ἀπομνημονεύματα του Νικόλαου Παπαδάκη για την Κρητικὴ ἐπανάσταση του 1896-1898 με τον τίτλο *Ἡ Σητεία κατὰ τὰς Κρητικὰς ἐπανάστασεις (1896-1898)*. Ο ἴδιος ἐκ φύσεως ἀναλυτικὸς δεν ἀρκεῖται ἀπλῶς να μεταφέρει τα γεγονότα, ἀλλὰ ἐπιπλέον τα συμπληρώνει με μαρτυρίες

¹² Γεώργιος Τσικαλάκης (2013), *ὁ.π.*, 4.

¹³ Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος*, Χανιά, 12.

¹⁴ Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης*, Χανιά, 10.

¹⁵ Νικόλαος Παπαδάκης, *Ὁ Γεροντογιάννης καὶ ἡ Ἱερά Μονή Καψᾶ Σητείας Κρήτης*, φροντίδῃ Ἱερομοναχοῦ Ἰλαρίωνος Συντυχᾶκη, Δαπάνη Γ. Μ. Καναβάκη, α΄ ἔκδοση Ἀθήναι 1953, β΄ ἔκδοση Σητεία 1981, γ΄ ἔκδοση Σητεία 1984.

¹⁶ Νικόλαος Παπαδάκης (1998), *Ἀπὸ Λιμένος Σητείας εἰς Μονὴν Καψᾶν 1895*, Νίκος Π. Παπαδάκης (ἐπιμ.), Σητεία.

και επίσημες εκθέσεις. Όπως ο Αγγελάκις, έτσι κι ο Παπαδάκης δεν φοβάται να περιγράψει τα γεγονότα χωρίς ρητορείες και υπερβολές.¹⁷ Το έργο αυτό αποτελεί πραγματικό θησαυρό πληροφοριών για την επανάσταση.

Εκτός από τα αυτοτελή έργα σημαντική πηγή των Σητειακών επαναστάσεων είναι το περιοδικό *Μύσων* του γιατρού Μιχαήλ Καταπότη. Γεννημένος στη Λάστρο Σητείας το 1878, ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Γυμνάσιο Νεάπολης, αποφοίτησε από την Ιατρική σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου και μετεκπαιδεύτηκε στη Γαλλία. Πριν από την επανάσταση εργάστηκε ως δημοδιδάσκαλος. Στην επανάσταση του 1897 διατέλεσε αντιπρόσωπος της Επαναστατικής Επιτροπής. Το 1910 εξελέγη βουλευτής Σητείας, διορίστηκε υπουργός της Κρητικής Πολιτείας, ενώ αργότερα διατέλεσε Γενικός Διοικητής Κρήτης.¹⁸ Το 1933 εκδίδει το *Μύσων – Ίστορικόν καί λαογραφικόν περιοδικόν έκδιδόμενον κατά τετραμηνίαν*. Εκεί δημοσιεύονται ιστορικά τεκμήρια των επαναστάσεων της Σητείας, έγγραφα Επαναστατικών Επιτροπών, διηγήσεις και κρίσεις γεγονότων από τους πρωταγωνιστές, όπως ο Εμμανουήλ Αγγελάκις, ο Νικόλαος Παπαδάκης, ο Νικόλαος Μακράκης, ο Ιωσήφ Χατζηδάκης, ο Ι. Κ. Σφακιανάκης, ο Μιχαήλ Κολυβάκης. Ο ίδιος ο Μιχαήλ Καταπότης συγγράφει τα ανυπόγραφα άρθρα. Το περιοδικό *Μύσων* εκδόθηκε σε επτά τεύχη από το 1933 έως το 1939 οπότε διακόπτεται η έκδοσή του.¹⁹

ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ ΤΟΥ ΜΥΣΩΝΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄: «Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν Σητεία» του Μιχαήλ Καταπότη,²⁰ «Ὁ βίος τοῦ Ἐμμανουήλ Λαμπάκι» του Εμμανουήλ Αγγελάκι,²¹ «Ἐγγραφο Γ.Δ. Συμβουλίου Κρήτης (ἐπιστολὴ πρὸς Μιχαήλ Καταπότη)»,²² «Σητεία – Ἀρχὴ τῆς Ἐπαναστάσεως 1897» του Μιχαήλ Καταπότη,²³ «Ἡ ἐν Σητεία Ἐπανάστασις τοῦ 1897» του Εμμανουήλ Αγγελάκι.²⁴

ΤΟΜΟΣ Β΄: «Ἡ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν 1897 καὶ τὰ ἐν Ἀρχάναις Συμβάντα» του Μιχαήλ Καταπότη, όπου υπάρχουν και έγγραφα, εκθέσεις και η αλληλογραφία της επανάστασης.²⁵

ΤΟΜΟΣ Γ΄: «Ἐπιστολὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὸ Ναύαρχο Destel [sic]»,²⁶ «Δύο ἐπιστολαὶ τοῦ κυβερνήτη τοῦ πλοίου *Henri VI A. Chevalier* πρὸς τὸν Ἐμμανουήλ Ἀγγελάκι»,²⁷ «Ἐν ἐπεισόδιον ἐν Σητεία 1898» του Κωνσταντίνου Δρακάκη.²⁸

¹⁷ Νικόλαος Παπαδάκης (2001), *Ἡ Σητεία κατὰ τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, Νίκος Π. Παπαδάκης (επιμ.), Σητεία, ἔκδοση Δήμου Σητείας.

¹⁸ Γεώργιος Τσικαλάκης (2013), *ὁ.π.*, 5.

¹⁹ Γεώργιος Τσικαλάκης (2004), *ὁ.π.*, 279.

²⁰ Περιοδικό *Μύσων*, τ. Α΄ (1932), 20-28.

²¹ Περιοδικό *Μύσων*, *ὁ.π.*, 48-50.

²² Περιοδικό *Μύσων*, *ὁ.π.*, 128-132.

²³ Περιοδικό *Μύσων*, *ὁ.π.*, 150-154.

²⁴ Περιοδικό *Μύσων*, *ὁ.π.*, 154-162.

²⁵ Περιοδικό *Μύσων*, τ. Β΄ (1933), 111-122.

²⁶ Περιοδικό *Μύσων*, τ. Γ΄ (1934), 170-171.

²⁷ Περιοδικό *Μύσων*, *ὁ.π.*, 185-186.

²⁸ Περιοδικό *Μύσων*, *ὁ.π.*, 231-233.

ΤΟΜΟΣ Δ΄: «Επαναστατικά Έγγραφα Σητείας 1898»²⁹ και δύο άρθρα του Νικόλαου Παπαδάκη, «Η σφαγή τῶν Έτιανῶν 1897»³⁰ και «Ὁ βίος καὶ ἡ Διαθήκη τοῦ Φραγκίσκου Λιμπέρη».³¹

ΤΟΜΟΣ ΣΤ΄: ἓνα ἄρθρο με ιστορικά ἔγγραφα του 1897.³²

Το περιοδικό *Μύσων* γίνεται φορέας συνάντησης ιδεῶν και κειμένων της επανάστασης στη Σητεία και πρόδρομος των μελλοντικῶν συγγραμμάτων για την ιστορία της Σητείας.

Έκτος ἀπὸ τα ανωτέρω υπάρχει ιστορικό υλικό σε ἀνέκδοτη μορφή στο Ιστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης, ειδικά το υπ' αριθμὸν 11 πεντάτομο ἔργο που κατέγραψε και ταξινομήσε ο Νικόλαος Παπαδάκης.³³

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η Σητεία του 1896 εἶναι ἓνας τόπος πολλαπλῶς ἀπομονωμένος. Η περιγραφή του πλοιάρχου Τ.Α.Β. Spratt στο *Ταξίδια και Έρευνες στην Κρήτη του 1850* δίνει μια εικόνα για την επαρχία Σητείας μετὰ το Καβούσι: «Απὸ ἐδῶ ἀρχίζει ἡ ἀνοδος ἀπὸ ἓνα δύσκολο και πετρώδες ἡμιονικό δρόμο· προχωρούμε προς τη Σητεία μέσα ἀπὸ ἓνα πέρασμα, ξεπερνώντας ἔτσι το εμπόδιο του βουνού».³⁴ Οι οδικές ἀρτηρίες εἶναι περιορισμένες και ἡ μετακίνηση γίνεται μέσω αμαξωτῶν οδῶν (καλντερίμια) που δεν επιτρέπουν ευκολία μετακίνησης. Για τη δυνατότητα εισόδου στην επαρχία ο Spratt ἀναφέρει: «Δύο μόνο δρόμοι οδηγούν ἀπὸ τον ἰσθμὸ της Ιεράπετρας στη Σητεία: ἓνας ἀπὸ την ἀνατολική ἀκτὴ του κόλπου του Μεραμπέλλου και ἄλλος ἓνας ἀπὸ την Ιεράπετρα. Ὁ δρόμος αὐτὸς περνά πάνω ἀπὸ ἀπόκρημνα παρακλάδια που φτάνουν μέχρι τη νότια ἀκτὴ και θεωρεῖται καλύτερος. Ὡστόσο και οι δύο εἶναι δύσκολοι και ἀσχημοί, τους υπερασπίζονται, ὅμως, ὅπως υπερασπίζονταν στην ἀρχαιότητα τις Θερμοπύλες, ντόπιοι με σπαρτιάτικες καρδιές και Σπαρτιάτισσες μητέρες».³⁵ Η πρόσβαση γίνεται κυρίως μέσω θαλάσσης εἴτε στο λιμάνι της Σητείας (εξάλλου μην ξεχνούμε ὅτι ἡ πόλη ονομαζόταν Λιμὴν Σητείας) εἴτε στο ἐπίγειο της Τουρλωτῆς-Σφάκας το χωριὸ Μόχλος.³⁶ Επιπλέον: «Ἡ λογοκρισία τοῦ ταχυδρομείου καὶ τοῦ τηλεγραφείου, ἡ ἔλλειψις ἐφημερίδων καὶ ἡ κατασκοπεῖα ἐκράτουν τὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν τῶν ἀποκέντρων ἐπαρχιῶν ἐν ἀπομονώσει καὶ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων. Μόνον διὰ ταξιδιωτῶν ἢ δι' ἰδίῶν ἀγγελιοφόρων κατῶρθωνον νὰ λαμβάνωσιν ἀμυδρὰς τινὰς και πενιχρὰς εἰδήσεις».³⁷ Η κοινωνία εἶναι γεωγραφικά ἀπομονωμένη ὄχι ὅμως κι ἡ παιδεία. Οι κάτοικοι ἀπὸ νωρὴς προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν συνθήκες διάδοσης της ἐλληνικῆς παιδείας.

²⁹ Περιοδικό *Μύσων*, τ. Δ΄ (1935), 36-40.

³⁰ Περιοδικό *Μύσων*, ὄ.π., 63-69.

³¹ Περιοδικό *Μύσων*, ὄ.π., 91-100.

³² Περιοδικό *Μύσων*, τ. ΣΤ΄ (1937), 75-77.

³³ Ζαχαρένια Σημανδηράκη (2001), «Το ἀρχεῖο της Διοικητικῆς Επιτροπῆς Σητείας (1897-1898)», *Η τελευταία Φάση του Κρητικῶ Ζητήματος*, Ηράκλειο, 402.

³⁴ Τ.Α.Β. Spratt (2007), *Ταξίδια και Έρευνες στην Κρήτη του 1850*, Μαρία Ψυλάκη (μτφρ.), τ. Α΄, Ηράκλειο, 226.

³⁵ Τ.Α.Β. Spratt (2007), ὄ.π., 224-225.

³⁶ Νικόλαος Παπαδάκης, *Ἡ Σητεία κατὰ τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, ὄ.π., 35.

³⁷ Νικόλαος Παπαδάκης, *Ἡ Σητεία κατὰ τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, ὄ.π., 35-36.

Ο πλοίαρχος Spratt το 1850 αναφέρει την ύπαρξη σχολείου στη μονή Τοπλού.³⁸ Εν συνεχεία από τη βιογραφία του Νικολάου Παπαδάκη γνωρίζουμε για το σχολείο στο Παλαίκαстро το 1880, το οποίο αντικαθιστά εκείνο της Μονής Τοπλού με πρώτο δάσκαλο τον Ιωάννη Αβρονιάκη.³⁹ Το 1862 δημιουργείται σχολείο στους Αρμένους από κάποιον νεαρό από το Κρανίδι Πελοποννήσου,⁴⁰ καθώς και άλλα σχολεία στην περιοχή. Βλέπουμε τους πρωταγωνιστές της επανάστασης να έχουν σπουδάσει και διαθέτουν εμπειρίες από την Ευρώπη.⁴¹

Το πώς διαρθρώνεται και αναπτύσσεται η εκπαίδευση στη Σητεία δεν είναι γνωστό, γνωρίζουμε όμως ότι το 1890 λειτουργούν αρκετά σχολεία. Σε πίνακα της Δημογεροντίας Λασιθίου βρίσκουμε 13 σχολεία στην επαρχία με 398 μαθητές.⁴² Ο αριθμός είναι μεγαλύτερος αυτών που υπήρχαν 20 χρόνια νωρίτερα.

Δήμος Λιμένος Σητείας	Συντήρησης Αυτών	Άριθμός Μαθητών
Άστική Σχολή Έχουσα 6 τάξεις	Δημοσία δαπάνη	Έκατον πέντε (105)
Ρούσα Έκκλησιάς	Ίδιοσυντήρητον	Δεκαπέντε (15)
Μετόχια Πισκοκεφάλου	Ίδιοσυντήρητον	Δώδεκα (12)

Δήμος Καρυδίου	Συντήρησης Αυτών	Άριθμός Μαθητών
Καρύδι	Δημοσία δαπάνη	Εΐκοσι δύο (22)
Ζάκρον	Δημοσία δαπάνη	Εΐκοσι πέντε (25)
Κασιδόνι	Ίδιοσυντήρητον	Δώδεκα (12)

Δήμος Χανδρά	Συντήρησης Αυτών	Άριθμός Μαθητών
Χανδράς	Δημοσία δαπάνη	Τεσσαράκοντα πέντε (45)
Ζήρος	Δημοσία δαπάνη	Τριάκοντα πέντε (35)
Άρμένους	Ίδιοσυντήρητον	Δεκαπέντε (15)

Δήμος Ρουκάκας	Συντήρησης Αυτών	Άριθμός Μαθητών
Σταυροδοξάρι	Δημοσία δαπάνη	Εΐκοσι πέντε (25)
Γραΐς	Δημοσία δαπάνη	Εΐκοσι δύο (22)

Δήμος Τουρλωτής	Συντήρησης Αυτών	Άριθμός Μαθητών
Τουρλωτή	Δημοσία δαπάνη	Τριάκοντα πέντε (35)
Μέσα και Έξω Μουλιανά	Δημοσία δαπάνη	Τριάκοντα (30)

³⁸ Νικόλαος Παπαδάκης, *Η Σητεία κατά τας Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, ό.π., 296: «Στὸ μοναστήρι λειτουργεῖ σχολεῖο στὸ ὁποῖο φοιτοῦν δωρεὰν περίπου τριάντα ἀγόρια ἀπὸ τῆ γύρω περιοχή, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο ἔπαινο γιὰ τὴ μονή».

³⁹ Νίκος Παπαδάκης (1990), *Νικόλαος Ι. Παπαδάκης (1870-1841)*, Σητεία, 17.

⁴⁰ Εμμανουήλ Αγγελάκης (2004), ό.π., 21.

⁴¹ Γεώργιος Τσικαλάκης (2013), ό.π., 2-12· βλ. και Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος*, Χανιά, 34, και Κωστής Ν. Ζερβάκης (2015), «Γεώργιος Ε. Ζερβάκης, γιατρός και βουλευτής της Κρητικής Πολιτείας», *Αμάλθεια*, τ. 180-183, 55-59.

⁴² Αρχείο Δημογεροντίας Λασιθίου, Φ. Α. 1890.

ΠΟΙΕΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΟΥΜΕ

Το 1897 ο πατριωτισμός, όπως ορίζεται στα χρόνια του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού, υπάρχει και ομολογείται από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές. Η έννοια της διαφορετικότητας ορίζεται ανάμεσα στους Κρητικούς από τον διαχωρισμό των millet (Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι της Κρήτης), πέρα απ' αυτό όμως ο Χριστιανός είναι συνυφασμένος με τον Έλληνα και ο Μουσουλμάνος με τον Οθωμανό.⁴³ Κατά τον Παπαδάκη η Τουρκική κυβέρνηση είναι αυτή που υποκινεί τους Μουσουλμάνους της Κρήτης σε επανάσταση. Σε άλλη ομιλία πάλι κάνει λόγο για επίτευξη των εθνικών πόθων των Χριστιανών Κρητών: «Ζητωκραυγάζω ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» «ἡμεῖς οἱ χριστιανοὶ Κρητες».⁴⁴ Διατηρούνται ακόμα οι παλαιότερες ιδέες περί έθνους και κοινής πορείας των χριστιανικών λαών της Ευρώπης. Θεωρούνται δεδομένα της εποχής προ της Γαλλικής επανάστασης με τη γενικότερη οικουμενική ιδέα για την κοινή βάση του έθνους που δεν μεταβάλλεται μέσα στο πλαίσιο του εθνικού κράτους.⁴⁵ Η Κρήτη δεν έχει επηρεαστεί από το εθνικό πνεύμα που βιώνει η Ευρώπη και δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε πολιτισμό και παράδοση. Ο πολιτισμός θεωρείται ακόμα το σύνολο των ιδεών και των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων με προέλευση τους αρχαίους πολιτισμούς και τον Χριστιανισμό. Το φαινόμενο του εθνικισμού δημιουργείται αργότερα μέσα από τον τονισμό της ιδιαιτερότητας και δεν έχει φτάσει ακόμα στην Κρήτη.⁴⁶

Στην Κρήτη υπάρχει ιδεολογικό συνονθύλευμα και πολλά μπορούν να θεωρηθούν ξένες ιδέες. Τέτοια μπορεί να χαρακτηριστεί και η θεωρία του Marx. Όσο και να προκαλεί έκπληξη, συναντούμε στις περιγραφές των Σητειακών επαναστατών ψήγματα αυτής της σκέψης, τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις δεν αργούν να κατονομαστούν ως απόψεις κοινωμιστών ή άλλως καλουμένων σοσιαλιστών.⁴⁷ Χαρακτηριστικά ο Ιεροσητείας Αμβρόσιος σε κήρυγμά του στη Σητεία αναφέρεται σε γνώμες που έχει αποκομίσει σε ζητήματα κοινής εργασίας από τις επισκέψεις του σε διάφορα χωριά: «Δέν εἰμπορεῖτε νά φαντασθῆτε ὅποιαν ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν εἰς τήν ἠθικοποίησιν τῶν ἀνθρώπων αἱ πρὸς κοινήν τινά ἀνάγκην συνεργασίαι αὐτῶν. Εἰς τὰ χωρία, ὡς εἰξεύρετε ἐργάζονται προσωπικῶς ὅλοι οἱ δυνάμενοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν. Ἐνίοτε καὶ γυναῖκες ἀκόμη βοηθοῦσιν εἰς τὰ κοινὰ ἔργα. Συμπονοῦσι λοιπὸν καὶ συμπάσχουσιν, οὕτω δὲ διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς κοινῆς προσπαθείας συνδέονται εἰς ἀμοιβαίαν ἀγάπην καὶ φιλίαν. Δέν ὑπάρχει καταλληλότερον μέσον τῆς κοινῆς ἀνάγκης, τοῦ κοινοῦ κινδύνου, τῆς συνεργασίας ὑπὲρ κοινοῦ τινὸς σκοποῦ διὰ νὰ ἀποκατασταθῆ ἢ διὰ νὰ διατηρηθῆ ἡ ὁμόνοια ἐν τινὶ κοινότητι. Ἐχετε παρατηρήσει ἐν Κρήτῃ ἐν καιρῷ ἐπαναστάσεων συμβαίνουσι τὰ λιγότερα τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων καὶ ἀδικημάτων; Ὁ κοινὸς ἐξωτερικὸς κίνδυνος συνενώνει τοὺς ἀνθρώπους ἐν ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ, κατασιγάζει τὰ πάθη καὶ τὰ μίση, ἀδελφοποιεῖ. Τὸ

⁴³ Νικόλαος Παπαδάκης, *Ἡ Σητεία κατὰ τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, ὁ.π., 137.

⁴⁴ Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος*, ὁ.π., 206-207.

⁴⁵ Anne-Marie Thiesse (1999), *La création des identités nationales*, Paris, 15. Η εικόνα του έθνους στην Ευρώπη ήταν έντονα επηρεασμένη από τη σύσταση που δημιούργησε αρχικά η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως ενιαίο κράτος και στη συνέχεια διατηρήθηκε μέσα στο πλαίσιο της κοινής θρησκευτικής παράδοσης και ενοποίησης που επέφερε η χριστιανική πίστη. Η γλωσσική ιδιαιτερότητα και η εθμική παράδοση πενούσαν σε δεύτερη μοίρα.

⁴⁶ Norman Davies (³1997), *EUROPE, a history*, London, 715.

⁴⁷ Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος*, ὁ.π., 96.

*πρόγραμμα τῶν κοινονιστῶν ἢ σοσιαλιστῶν, τὸ κατὰ τὸ πλεῖστον δυσεφάρμοστον, παρουσιάζει ἔν Κεφάλαιον ἄξιον προσοχῆς, τὸ κεφάλαιον τῆς κοινῆς ἐργασίας».*⁴⁸

Προφανῶς ἀπὸ τὴν ομιλία τοῦ επισκόπου Ἱεροσητείας δεν ἰσχυρίζεται κάποιος ὅτι ὁ κόσμος, ἀγράμματος καὶ ἀδαής, εἶχε ἐνστερνιστεῖ τὶς σοσιαλιστικὲς ἀξίες τοῦ Karl Marx, ὅμως εἶναι σαφές ὅτι οἱ πιστοὶ δεν ἀγνοοῦν τὶς ἀπόψεις αὐτές τὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ ἐπίσκοπος δεν φοβάται νὰ ἀναφέρει ἀπὸ τὸν ἀμβωνα. Οἱ ἀπόψεις αὐτές συζητοῦνται κι αὐτὸ που ἀναφέρει ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος εἶναι ἀναφορὰ στὸν Karl Marx καὶ στὸ κομμουνιστικὸ μανιφέστο γιὰ τὴν ἡμέρα που ἡ προλεταριακὴ τάξη θὰ πάρει τὴν ἐξουσία καὶ θὰ υπάρξει ἀποφασιστικὸ ρήγμα στὴν πορεία τῆς προηγούμενης ἱστορίας. Γιατί πράγματι ὁ ἀνταγωνιστικὸς χαρακτήρας τῶν γνωστῶν σὲ μας κοινωνιῶν θὰ εξαφανιστεῖ.⁴⁹

Αργότερα σὲ κείμενα τοῦ Μιχαήλ Καταπότη γίνεται ἀναφορὰ στὴ Λαϊκὴ ἐξέγερση τοῦ 1897 «ἄνευ προμελέτης καὶ ὡς ἐκ τοιαύτης ἦτο μοιραῖον νὰ διαπράξη ὑπερβολὰς καὶ πράξεις σκληρὰς, μέχρι βάρβαρότητος». Εἶναι αὐτοδιαχειριζόμενο κίνημα καὶ ἀπαιτεῖ ὑπαρξὴ πολιτοφυλάκων που ἀναλαμβάνουν ἐνοπλὲς περιπολίες.⁵⁰ Εἰδὼ χωρὶς νὰ γίνεται ἀναφορὰ σὲ σοσιαλισμὸ ἢ ἰδεολογικὲς ἀπόψεις ὁ Μιχαήλ Καταπότης, που σὲ καμιά στιγμὴ τῆς ζωῆς τοῦ δεν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ σοσιαλιστής, περιγράφει τὴν ἀπόψη τοῦ Marx σχετικὰ μὲ τὶς διαφορὲς πολιτικὲς ομάδες που πολώνονται γύρω ἀπὸ τὸ προλεταριάτο. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων γεννᾶται τὸ κίνητρο τῆς ἱστορικῆς κίνησης, περνᾶ μέσα ἀπὸ τὴν προλεταριοποίηση καὶ τὴν ἐξαθλίωση καταλήγοντας στὴν ἐπαναστατικὴ ἐκκρηξὴ καὶ τὴν ἔλευση μιᾶς μὴ ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας.⁵¹

Ἄν καὶ δεν ὑπάρχει προφανῆς σοσιαλιστικὴ δυναμικὴ στα κείμενα τῶν Σητειακῶν συγγραφέων, γίνεται σαφές ὅτι ἰδέες, ἢ ψήγματα τῶν, ὑπάρχουν στὴν ἐπανάσταση. Ἐξ ἀτυχήματος πάντως στὴ Σητεία τοῦ 1898 γίνεται ἴσως ἡ πρώτη στὴν ἐλληνικὴ ἱστορία σύλληψη καὶ φυλάκιση μὲ τὴν κατηγορία πὼς εἶναι προσκείμενοι στὸν σοσιαλισμὸ. Ἐπρόκειτο περὶ παρεξηγήσεως, ἀφοῦ ἐκεῖνο τὸ ἔτος κάποια χωριὰ τοῦ δήμου Καρυδίου υπέφεραν ἀπὸ πείνα ἐξαιτίας ἀνομβρίας. Εἶχε κυκλοφορήσει φήμη ὅτι χρήματα καὶ ἀλευρα διανέμονται σὲ ἐργάτες ἀντὶ ἐργασίας πρὸς τὶς γαλλικὲς ἀρχές. Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν ἐξέθεσαν στὸν Γάλλο διοικητὴ τὴν κατάστασή τους καὶ ζήτησαν ἐργασία πρὸς χάριν τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν τους. Ὁ Γάλλος διοικητὴς A. Chevallier καθύβρισε καὶ φυλάκισε τοὺς ἀτυχῶς χωρικοὺς μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἦταν ὁπαδοὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ. Οἱ ἀτυχεῖς ἀγρότες, που δεν εἶχαν τὴν παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τὶς θεωρίες τοῦ Σοσιαλισμοῦ, γίνονται ἡ αἰτία νὰ γίνῃ συζήτηση γιὰ τὴν πολιτικὴ αὐτὴ ἰδεολογία.⁵²

Ἡ πολιτικὴ σκέψη ὑπάρχει στὴν Κρήτη. Ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς διώξεων τῆς Πύλης ἡδη ἀπό τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1889, οἱ Χριστιανοὶ ἀπέχουν ἀπὸ πολιτικὲς πράξεις. Δεν συμμετέχουν σὲ κανέναν αὐτοδιοικητικὸ θεσμό, δεν δέχονται τὸν διορισμὸ ὡς δημόσιοι υπάλληλοι οὔτε τὴ συμμετοχὴ σὲ ἐκλογές που θὰ ἔδιναν ἐπίσημη νομιμοποίηση στὸ καθεστῶς.⁵³ Στὰ πρῶτα

⁴⁸ Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος, ὁ.π.*, 96.

⁴⁹ Ρεῦμὸν Ἀρόν (1994), *Ἡ Ἐξέλιξη τῆς Κοινωνιολογικῆς σκέψης*, τ. Α', Μπάμπης Λυκούδης (μτφρ.), Ἀθήνα, 211.

⁵⁰ *Περιοδικὸ Μύσων*, τ. Α' (1932), 150.

⁵¹ Ρεῦμὸν Ἀρόν (1994), *ὁ.π.*, 213.

⁵² Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ὁ Ἱεροσητείας Ἀμβρόσιος, ὁ.π.*, 182.

⁵³ Λεωνίδα Καλλιβρετάκης (2004), «Κρήτη 1871-1913», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. 5, 333.

κείμενα της Επαναστατικής Επιτροπής μπορεί ο ερευνητής να παρατηρήσει κάποια στοιχεία που, αν και σε πρώτη ανάγνωση δείχνουν να έχουν μορφή συνθημάτων, ίσως κρύβουν διαφορετική ανάγνωση σε σχέση με όσα έχουν αποκρυσταλλωθεί ως θέσφατο του ιδεολογικού προτύπου ερμηνείας της ιστορίας. Συγκεκριμένα στο πρώτο ψήφισμα της επανάστασης στην επαρχία Σητείας, ο «Χριστιανικός λαός τῆς Ἐπαρχίας Σητείας» διά των αντιπροσώπων του εξάγει ένα συμπέρασμα: «*Συνελθὼν σήμερον ἐν τῷ χωρίῳ Πισκοκεφάλῳ καὶ λαθὼν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἀδύνατος ἀποβαίνει ἢ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου συμβίωσις τῶν δύο στοιχείων*» ἐλπίζει ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις θὰ ἀναγνωρίσουν «*τὸ δίκαιον τῶν ἀγώνων καὶ τὰ ἀπαράγραπτα αὐτοῦ δικαιώματα, θέλουσιν εὐνοήσῃ καὶ διευκολύνῃ τὴν ἔνωσιν ἡμῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος*».⁵⁴ Η άποψη αυτή υπό διαφορετική οπτική ανάγνωση θυμίζει τη γνώμη τού Alexis de Toqueville περί της ελευθερίας, η οποία δεν μπορεί να θεμελιωθεί πάνω στην ανισότητα, άρα πρέπει να στηριχτεί στη δημοκρατική πραγματικότητα της κοινωνικής ισότητας και να διαφυλαχθεί με θεσμούς.⁵⁵ Εν προκειμένω η κοινωνική ισότητα ανάμεσα στα «δύο στοιχεία» –Χριστιανούς και Μουσουλμάνους– έχει διαταραχθεί. Ο θεσμός που θα διαφυλάξει αυτή την κοινοτική ισότητα δεν είναι άλλος από τις χριστιανικές δυνάμεις. Οι Χριστιανοί θέλουν την απαλλαγή από μια δεσποτική κυβέρνηση. Αναφέρει η Επαναστατική Επιτροπή στον Ναύαρχο Chevalier: «*Τὰς ἀποφάσεις ταύτας τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς ἐπαρχίας, συμφώνους οὔσας πρὸς τὸ φρόνημα τῶν λοιπῶν συμπατριωτῶν ἡμῶν ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ἐν τῇ μερίμνῃ αὐτῶν ὑπὲρ τῶν καταδυναστευόμενων Χριστιανῶν ὅτι θέλουσιν ἐπιδοκιμάσῃ αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις καὶ ὅτι θέλουσι συντελέσῃ, ἔχουσαι ὑπ' ὄψιν τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας, ἃς ὁ ἀτυχῆς Κρητικὸς λαὸς ἔχει ὑποστῆ ἀπὸ αἰώνων ἤδη, εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ δεσποτικῆς Κυβερνήσεως καὶ εἰς ἀπόδοσιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ*».⁵⁶ Πρέπει λοιπόν, όπως θα έλεγε ο Montesquieu, η εξουσία να σταματά την εξουσία, να υπάρχει πολλαπλότητα κέντρων λήψεων αποφάσεων. Και εφόσον οι Μεγάλες Δυνάμεις εν προκειμένω συμμετέχουν στην κυριαρχία, πρέπει να ασκούν εξουσία, να είναι κατά κάποιον τρόπο οι εκπρόσωποι ή οι επίτροποι των κυβερνωμένων.⁵⁷

Δεν είναι βέβαιο αν η Επαναστατική Επιτροπή Σητείας είχε ποτέ ακούσει, διαβάσει ή μελετήσει τις απόψεις του Montesquieu ή του Alexis de Toqueville, παρατηρούμε όμως οι ιδέες αυτές του Φιλελευθερισμού που απασχολούν τα επαναστατικά φαινόμενα στη Δυτική Ευρώπη, τη Γαλλία και την Αμερική να είναι κοινά. Εξάλλου η επανάσταση στην Κρήτη, πέρα από τα εθνοκοπελευθερωτικά χαρακτηριστικά και τις όποιες τάσεις αλυτρωτισμού, είχε ως βάση την επιθυμία του Κρητικού λαού για δημοκρατία και ελευθερία. Η αποτίναξη του δεσμού της Σουλτανικής διοίκησης είναι πρωτίστως ζήτημα δημοκρατικής ελευθερίας.

Η παραδοχή του ιδεολογικού φόρτου της επανάστασης φαίνεται στον Αγγελάκι, που έχει συναίσθηση για τον τρόπο που οι Ευρωπαίοι αντιμετωπίζουν τους Κρητικούς, όμως μέσα από το φιλελεύθερο πνεύμα των επαναστατικών κειμένων της Σητείας η γνώμη αυτή των Ευρωπαίων μεταβάλλεται: «*οἷτινες, ὡς ἔλεγον, ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὰς πατρίδας των*

⁵⁴ Περιοδικό *Μύσων*, τ. Α΄ (1932), 154.

⁵⁵ Ρεϋμόν Αρόν (1994), *ό.π.*, 320.

⁵⁶ Περιοδικό *Μύσων*, τ. Α΄ (1932), 156.

⁵⁷ Ρεϋμόν Αρόν (1994), *ό.π.*, 321.

ἐνόμιζον ὅτι μεταβαίνουν εἰς χώραν ἡμιαγρίαν, ἐν ᾧ σήμερον εὐρίσκονται ἐν μέσῳ λαοῦ μορφωμένου καὶ πεπολιτισμένου». ⁵⁸

Το τέλος της επανάστασης στη Σητεία και η επιστροφή στην ομαλότητα απαιτούσε διαχείριση των υλικών, όπως μαλλί, βαμβάκι, δέρματα, κ.ά., και ειδικά της τροφής. Με τον έλεγχο της Επαναστατικής Επιτροπής όλα τα προϊόντα συγκεντρώνονταν με «συγκαταβατικήν τιμήν ὥστε αὕτη νὰ δύναται νὰ τὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς προμηθευτὰς, ὡφελουμένη πρὸς τιμὴν τῆς διαφορᾶς». ⁵⁹ Στο σημείο αυτό βλέπουμε τρεις διαφορετικές απόψεις να συναντώνται. Την άποψη του Comte για την οργανωτική σύλληψη στην κοινωνία αυτό που σήμερα ονομάζουμε τεχνοκρατική, του Marx με το αποκαλυπτικό όραμα των επαναστατών του χθες, και του Toqueville με την εικόνα της κοινωνίας να έχει έρθει σε καταλλαγή. Ο καθένας κατέχει κάτι κι όλοι μαζί το διαχειρίζονται για τη συντήρηση της κοινωνίας. ⁶⁰

Εἴτε θεωροῦμε δεδομένη την ὑπαρξὴ ευρωπαϊκῶν επαναστατικῶν ιδεῶν εἴτε ὄχι, κάποια πράγματα εἶναι δεδομένα. Ἡ Κρήτη καὶ ἡ Σητεία τοῦ 1897 ἔχει ἀλλάξει καὶ τὸν «επαναστατικὸ αυθορμητισμὸ» διαδέχτηκε ἡ οργανωμένη επαναστατικὴ κίνηση με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ὄχι μόνο τὸ «φιλοπόλεμον τοῦ Κρητὸς χαρακτήρα», ἀλλὰ καὶ νέα χαρακτηριστικά: «Παράδοξον μόνον εἶναι ὅτι δὲν ἐξηπλώθη ταχύτερον ἢ τόσον ταχέως ὅσο καὶ τὸ καθαρῶς ἀπὸ κομματικῶν ἢ ἄλλων λόγων προελθὸν κίνημα τοῦ 1889. Εἶχεν ὀργάνωσιν σοβαράν. Τὰ μᾶλλον σημαίνοντα τῆς Ἐπιτροπῆς μέλη ἦσαν ἐπιστήμονες καὶ ἐκ τῶν καλῶν πολιτικῶν Ἀρχηγῶν, τὸ δὲ σπουδαιότερον, τὴν ὄλην δράσιν, τὴν πολιτικὴν καὶ αὐτὴν τὴν στρατιωτικὴν, διηύθυνεν εἷς καὶ μόνος νοῦς, ὅπερ δὲν συνέβαινεν εἰς τὰς προηγουμένας ἐπαναστάσεις. Τὸ κίνημα ἐξ ἄλλου, ἀπέρρεεν ἀπὸ εὐλόγους ἀφορμὰς τοῦ Τόπου καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐζήτει πολίτευμα ἐξασφαλίζον εἰς αὐτὸν βίον ἀνεκτὸν καὶ προάγον τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν». ⁶¹ Μέσα σε μια παράγραφο φαίνονται τα συστατικά γνωρίσματα της επιτυχίας της επανάστασης τοῦ 1897, ἀλλὰ καὶ τι θα πρέπει νὰ ἔχουν ὅλες οἱ επαναστάσεις: «Εὐλόγους ἀφορμὰς, ἐπιθυμία τοῦ λαοῦ», πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διεύθυνση, χαρακτηριστικά που ἀναφέρουν παλαιότεροι καὶ σύγχρονοι θεωρητικοὶ τοῦ πολέμου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν σχέσεων καὶ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν στὴν Ευρώπη τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα δὲν ἀφήνει τὴν Κρήτη ἀνεπηρέαστη. Σὲ συνδυασμὸ με τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴν Κρήτη, ὅλο καὶ περισσότερο πολιτικὲς ιδέες ἀπὸ τὴν Ευρώπη ἔρχονται στο νησί. Ἡ Σητεία τοῦ 1897 δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς υπόλοιπης Κρήτης. Παρὰ τὴ γεωγραφικὴ τῆς ἀπομόνωση, ἡ παιδεία καὶ οἱ πεπαιδευμένοι ἄνθρωποι ὑπάρχουν καὶ δὲν εἶναι ἀπλοὶ παρατηρητές: εἶναι τὰ άτομα ἐκεῖνα που λαμβάνουν μέρος στὴν ὀργάνωση καὶ ἐκτέλεση τοῦ επαναστατικοῦ σκοποῦ. Δὲν μπορούμε νὰ πούμε ὅτι ἔρχονται μεταφέροντας τὸ πνεῦμα τῶν ευρωπαϊκῶν επαναστατικῶν ιδεῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἢ ἐνισχύοντας περισσότερο τὴν πεποίθηση ὅτι

⁵⁸ Ἐμμανουήλ Ἀγγελάκης (2004), ὁ.π., 238: «Ὅτῳ αἱ προβλέψεις μου ἐπραγματοποιήθησαν, διότι τὰ ἔγγραφα ταῦτα οὐ μόνον ἐξηγῆσαν τοὺς Εὐρωπαίους καταστήσαντα αὐτοὺς ἐπιεικεῖς κριτὰς διὰ τὰ ἐν Σητεία συμβάντα».

⁵⁹ Ἐμμανουήλ Ἀγγελάκης (2004), ὁ.π., 238.

⁶⁰ Ρεῦμόν Ἄρον (1994), ὁ.π., 322.

⁶¹ Νικόλαος Παπαδάκης, *Ἡ Σητεία κατὰ τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, ὁ.π., 29.

η Κρήτη βιώνει τον αιώνα των επαναστάσεων. Σίγουρα το φιλοπόλεμο των Κρητών δεν εξέλιπε. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι επέδειξαν ανδρεία και πολεμικό θάρρος κάνοντας τον αγώνα της επανάστασης ακόμα πιο σημαντικό ως προς το τελικό αποτέλεσμα. Όμως θα ήταν άδικο να μην αναγνωρίσουμε ευρωπαϊκές επαναστατικές θεωρίες στα επαναστατικά ή τα μεταγενέστερα κείμενα.

Από την άλλη δεν πρέπει να τραβήξουμε τις διάφορες πολιτικές θεωρίες για την επίτευξη του στόχου μας. Από τη μελέτη των Σητειακών συγγραφέων της εποχής εκείνης δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ή να αποκλείσουμε ότι ήταν ιδεολογικοί φορείς των ευρωπαϊκών επαναστατικών ιδεών. Έχουν παιδεία ικανή και μπορούμε να «ψηλαφήσουμε» αρκετές ιδέες με επαναστατικό και πολιτικοκοινωνικό περιεχόμενο. Η μελέτη εξάλλου του θέματος σε μια διαφορετική βάση θα πρέπει να συνδέσει το σύνολο της Κρήτης κατά περίοδο πριν γίνει μια συνολική θεώρηση των ευρωπαϊκών επαναστατικών ιδεών. Από την εποχή του Δασκαλογιάννη μέχρι τη στιγμή της δημιουργίας της Κρητικής Πολιτείας και τη στιγμή της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, οι επαναστάσεις μάχονται για την εκπλήρωση του εθνικού στόχου των Χριστιανών της Κρήτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Έμμανουήλ Άγγελάκης (1935), *Σητειακά Α΄*, Αθήναι.
- Έμμανουήλ Άγγελάκης (1949), *Σητειακά Β΄*, Αθήναι.
- Έμμανουήλ Άγγελάκης (2004), *Άπομνημονεύματα 1856-1906*, Στυλιανός Αλεξίου (επιμ.), Αθήνα.
- Ραϋμόν Αρόν (1994), *Η Εξέλιξη της Κοινωνιολογικής σκέψης*, τ. Α΄, Μπάμπης Λυκούδης (μτφρ.), Αθήνα.
- Αρχείο Δημογεροντίας Λασιθίου, Φ. Α. 1890.
- Νικόλαος Δαουράκης (1940), *Η Σητεία τιμᾶ τὰ ἐκλεκτὰ αὐτῆς τέκνα*, Προοδευτικός Σύλλογος Σητείας.
- Norman Davies (ἔ1997), *EUROPE, A History*, London.
- Κωστής Ν. Ζερβάκης (2015), «Γεώργιος Ε. Ζερβάκης, γιατρός και βουλευτής της Κρητικής Πολιτείας», *Αμάθεια*, τ. 180-183, 55-59.
- Λεωνίδας Καλλιβρετάκης (2004), «Κρήτη 1871-1913», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 5, 333, Αθήνα.
- Πασχάλης Κιτρομηλίδης (2001), «Επαναπροσεγγίσεις στις Κρητικές Επανάστασεις», Θ. Δετοράκης – Α. Καλοκαρινός (επιμ.), *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, Ηράκλειο, Ε.Κ.Ι.Μ., 11-12.
- Περιοδικό *Μύσων*, τ. Α΄ (1932).
- Περιοδικό *Μύσων*, τ. Β΄ (1933).
- Περιοδικό *Μύσων*, τ. Γ΄ (1934).
- Περιοδικό *Μύσων*, τ. Δ΄ (1935).
- Περιοδικό *Μύσων*, τ. ΣΤ΄ (1937).
- Νίκος Παπαδάκης (1993), *Έκθεση Σητειακού Βιβλίου Προοδευτικού Συλλόγου Σητείας*, Σητεία.
- Νίκος Παπαδάκης (1990), *Νικόλαος Ι. Παπαδάκης (1870-1841)*, Σητεία.
- Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Η Έκκλησία Κρήτης*, Χανιά.
- Νικόλαος Παπαδάκης (1936), *Ο Ίεροσητείας Άμβρόσιος*, Χανιά.

- Νικόλαος Παπαδάκης (2001), *Η Σητεία κατά τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις (1896-1898)*, Νίκος Π. Παπαδάκης (επιμ.), Σητεία, εκδ. Δήμου Σητείας.
- Νικόλαος Παπαδάκης, *Ὁ Γεροντογιάννης καὶ ἡ Ἱερά Μονή Καψᾶ Σητείας Κρήτης*, φροντίδη Ἱερομονάχου Ἰλαρίωνος Συντυχάκη, δαπάνη Γ. Μ. Καναβάκη, α΄ ἔκδοση Ἀθήναι 1953, β΄ ἔκδοση Σητεία 1981, γ΄ ἔκδοση Σητεία 1984.
- Νικόλαος Παπαδάκης (1998), *Ἀπὸ Λιμένος Σητείας εἰς Μονὴν Καψᾶν 1895*, Νίκος Π. Παπαδάκης (επιμ.), Σητεία.
- Γρηγόριος Παπαδοπετράκης (ἐπίσκ.) (1888), *Ἱστορία τῶν Σφακιῶν*, Ἀθήναι.
- Ζαχαρένια Σημανδηράκη (2001), «Το ἀρχεῖο τῆς Διοικητικῆς Επιτροπῆς Σητείας (1897-1898)», *Ἡ τελευταία Φάση τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος*, Ἡράκλειο, 402.
- T.A.B. Spratt (2007), *Ταξίδια καὶ Ἐρευνες στὴν Κρήτη τοῦ 1850*, Μαρία Ψυλάκη (μτφρ.), τ. Α΄, Ἡράκλειο.
- Γεώργιος Τσικαλάκης (2013), *Φιγούρες τῶν Κρητῶν Ἐπαναστατῶν τῆς Σητείας 1897, Ἐκδοση γιὰ τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴν ἔνωση τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Ελλάδα*, Ἀντιπεριφέρεια Λασιθίου.
- Γεώργιος Τσικαλάκης (2004), «Περιοδικὰ καὶ ἱστορικὲς μελέτες γιὰ τὴ Σητεία τὴ δεκαετία τοῦ 1930», *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη*, τ. 23, 280-281.
- Anne-Marie Thiesse (1999), *La création des identités nationales*, Paris.